

יהודים וכלכלה

ידוע שיהודים זוכים בפרס נובל מעבר לכל פרופורציה למספרם: יותר מעשרים אחוזים מזוכי הנובל הם בני עם המונה פחות משתי אלפיות מאוכלוסיית העולם. זהו ייצוג יתר של פי מאה ויותר. אך הנה, בתחום אחד ייצוג היהודים גדול אפילו יותר מכך: בתחום הכלכלה. פרס נובל בכלכלה ניתן לראשונה בשנת 1969. מקרב 79 הזוכים מאז ועד 2017, 29 הם יהודים: יותר מ-35 אחוז.

רשימת חוקרי הכלכלה היהודים הדגולים בעת החדשה נפתחת בדיוויד ריקרדו, ממציא תיאוריית היתרון ההשוואתי – שהכלכלן היהודי זוכה נובל פול סמואלסון כינה "התיאוריה היחידה במדעי החברה שהיא גם נכונה וגם לא מובנת מאליה". אחריו היה ג'ון פון-ניומן, ממציא תורת המשחקים (שישראל אומן, עוד יהודי חתן נובל בכלכלה, הרחיב באורח יצירתית). מילטון פרידמן פיתח את הכלכלה המוניטרית, קנת ארווא את כלכלת הרווחה, וג'וזף שטיגליץ וג'פרי זקס את כלכלת הפיתוח. גארי בקר יישם את הניתוח הכלכלי בתחומים אחרים הכרוכים בקבלת החלטות, וכך עשה ריצ'רד פוזנר בממשק שבין כלכלה ומשפט. לאלה עלינו להוסיף אישים בולטים בתחום המדיניות הכלכלית והפיננסית בעולם: לארי סאמרס, אלן גרינספן, סר

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

ג'יימס וולפנזון, ג'נט ילן, סטנלי פישר, ועוד רבים שקצרה היריעה מהזכיר.

כל זה התחיל אצל יוסף, הכלכלן העולמי הראשון. בפותרו את חלום פרעה פיתח תיאוריה של מחזורי עסקים – שבע שנות גאות ואחריהן שבע שנות שפל – מחזור שאינו רחוק מן המוכר לנו היום. יוסף גם הבין באינטואיציה שאם ראש מדינה חולם על פרות ועל שיבולים, הוא כנראה חושב בתת המודע שלו (אם לנקוט במושגי זמננו) על מקרו-כלכלה. אופיים המטריד של החלומות רמז לו שאלוהים שולח אזהרה מוקדמת מפני "ברבור שחור"¹, תופעה נדירה שתורת הכלכלה המקובלת אינה יכולה להביא בחשבון. יוסף אבחן את הבעיה והזדרז לפתח פתרון: לנצל את השנים הטובות להכנת מאגרים לשנות הרעב, דוגמה מובהקת לתכנון כלכלי ארוך טווח. וכך אמר:

יַעֲשֶׂה פְּרֵעָה וַיִּפְקֹד פְּקָדִים עַל הָאָרֶץ וַחֲמֵשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשֵׁבַע שָׁנֵי הַשָּׁבָע. וַיִּקְבְּצוּ אֶת כָּל אֶכָּל הַשָּׁנִים הַטֹּבֹת הַבָּאֹת הָאֵלֶּה וַיִּצְבְּרוּ כִּרְ תַּחַת יַד פְּרֵעָה אֶכָּל בְּעָרִים וְשִׁמְרוּ. וְהָיָה הָאֶכָּל לְפָקֶדוֹן לְאֶרֶץ לְשֵׁבַע שָׁנֵי הָרָעֵב אֲשֶׁר תִּהְיֶינָּה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, וְלֹא תִכְרַת הָאֶרֶץ בְּרָעֵב. (בראשית מא, לד-לו)

עצה זו התגלתה כמצילת חיים. לעומת זאת, תכניותיו הכלכליות הבאות של יוסף, המסופרות בפרשת ויגש (מו, יא-כו), הן כבר מן הסוג מעורר המחלוקת. כאשר אזל כספם של הנתנים, במהלך שנות הרעב, אמר להם יוסף למכור לפרעה את הצאן והבקר שלהם תמורת מזון. כאשר גם מקנה לא היה, הוא קנה מהם את אדמותיהם, וכל ארץ מצרים הייתה נחלתו של פרעה – למעט

אחוזות הכוהנים. המצרים היו עתה למעשה צמיתיו של פרעה, והעלו לאוצרותיו כמס חמישית מתבואתם מדי שנה.

הלאמה זו של המקנה, העבודה והקרקע, פירושה היה שכל העוצמה מרוכזת בידי פרעה, וכל העם משועבד לו. לימים, המהלך הזה הפך פניו נגד עמו של יוסף עצמו, כאשר קם פרעה אשר לא ידע את יוסף. ודאי אין זה מקרה שהתורה אומרת על המצרים פעמיים אותו ביטוי שתתאר בו בספר שמות את בני ישראל: הם נעשו "עֲבָדִים לְפַרְעֹה" (מז, יט; כה). הנה כי כן, כבר ספר בראשית מלמדנו כי כאשר ניתן בידי המדינה כוח כלכלי רב מדי נפתחת "הדרך לשעבוד", כביטוי של פרידריך האייק,² והחירות נפגעת.

אפשר אפוא לטעון שיוסף היה הכלכלן הראשון. אבל מה פשר בולטותם של היהודים בתורת הכלכלה בעת החדשה? אינני רוצה לטעון שהיהודים יצרו את הקפיטליזם. הדבר אינו נכון. ידועה טענתו של הסוציולוג מקס ובר כי האתיקה הפרוטסטנטית (ובייחוד זו הקלוויניסטית) היא שעיצבה את "רוח הקפיטליזם".³ רודני סטארק טען שהכנסייה הקתולית היא אשר הולידה את הקפיטליזם, עוד לפני הרפורמציה.⁴ אדם סמית, מחברו של 'עושר העמים', הספר הגדול הראשון על כלכלת השוק (1776), היה מהדמויות הבולטות בנאורות הסקוטית, והשקפותיו הדתיות נעו בין נצרות רגילה לבין דיאיזם. הטוענים לקרבה מיוחדת בין היהודים לקפיטליזם, ובראשם ורנר זומברט וקרל מרקס, לא חיבבו בדרך כלל לא את היהודים ולא את הקפיטליזם.

ועם זה, ברור שיש לכלכלת השוק זיקה מובהקת למה שמכונה האתיקה היודיאורנוצרית, מפני שדווקא בתרבויות הללו

היא הופיעה. סין, למשל, הקדימה את המערב כמעט בכל תחום טכנולוגי עד המאה ה-17, אך מאז עקף אותה המערב בסערה: סין לא הקימה במאות הקודמות מדע ראוי לשמו או משק חופשי ולא התקיימה בה מהפכה תעשייתית, ורק לא מכבר החלה להשלים את הפער. מה יש בהם, בערכים המקראיים, המעודד כל כך את החשיבה הכלכלית, את התפתחות המוסדות הכלכליים ואת הצמיחה?

ההיסטוריון והכלכלן דיוויד לנדס, איש הרווארד, העלה תובנה מעניינת בספרו החשוב 'עושר העמים ועוניים'.⁵ במקרא יש הקפדה רבה על זכות הקניין. לנדס מצטט את דבריו של משה בזמן מחלוקת קורח: "לֹא חָמֹר אֶחָד מֵהֶם נִשְׁאַתִּי וְלֹא הִרְעֵתִי אֶת אֶחָד מֵהֶם" (במדבר טז, טו). דברים דומים אמר שמואל הנביא כשבני ישראל ביקשו לשים עליהם מלך: "הֲנִי, עֲנֹו בִּי נָגַד ה' וְנָגַד מְשִׁיחוֹ: אֶת שׁוֹר מִי לְקַחְתִּי וְחָמֹר מִי לְקַחְתִּי וְאֶת מִי עֲשָׂקְתִּי אֶת מִי רְצוֹתִי וּמִי מִי לְקַחְתִּי כִּפֹּר וְאֲעִלִּים עֵינַי בּוֹ – וְאֲשִׁיב לָכֶם" (שמואל א' יב, ג). לנדס אומר שגישה זו מבדילה את בני ישראל מכל תרבויות זמנם. בשאר המקומות, זכותו של המלך להפקיע רכוש נתינים הייתה מובנת מאליה. הפילוסוף ג'ון לוק, מאבות הליברליזם, כבר הראה כי זכויות הקניין הפרטי הן יסוד חיוני לקיום חברה חופשית.

מאפיין שני הוא החשיבות שהתורה מייחסת לעבודה. אלוהים הציל את נוח מהמבול, אבל דרש ממנו לבנות לשם כך תיבה. ומאפיין שלישי: תפיסת הזמן הליניארית של התורה. הזמן איננו סדרה של מעגלים שבה הכול שב להיות כשהיה, כמו בתרבויות האליליות הסוגדות לכוחות הטבע, אלא זירה של תמורות, התפתחות והתקדמות. רעיונות אלה נראים לנו פשוטים,

שכן הם עומדים בתשתית התרבות המערבית, אבל לא תמיד אנו זוכרים שאין אלה אמיתות כלל-אנושיות. הפסיכולוג החברתי ג'ונתן היידט קורא למאפיינים הללו WEIRD (באנגלית: מוזר), שכן הם אינם מובנים מאליהם, אלא שייכים לחברות שהינן מערביות, משכילות, מתועשות, עשירות ודמוקרטיות (Western, Educated, Industrialised, Rich and Democratic).⁶

בעיניי, הגורם המכריע – החריגה הגדולה של אמונת ישראל מעולם הכישוף, המסתורין והמיתוס של עמי קדם – היה הסרת הקדושה מן הטבע. אלוהים ברא את הטבע בפעולה רצונית, ובבוראו את האדם בצלמו נתן גם לנו את הכוח הבורא של הרצון. מתוך כך, בעיני היהודים הקדושה שורה לא בעולם כפי שהוא אלא בעולם כפי שהוא צריך להיות. העוני, החולי, הרעב, העוול ונגישת החזקים בחלשים – כל אלה אינם רצון האל. הם אולי חלק מטבע האדם, אבל לאדם ניתן הכוח, אם ירצה, להתעלות מעל הטבע. אלוהים אינו רוצה שנשלים עם המציאות. הוא רוצה שנתקן, שנרפא, שנמנע. לכן היהודים נוטים, מעל ומעבר לכל פרופורציה, להיות משפטנים הלוחמים בעוול, רופאים הנאבקים בחולי, מורים המבערים את הבערות, כלכלנים הממגרים את העוני, (ובמיוחד בישראל) חדשנים בתחום הטכנולוגיה החקלאית המוצאים דרכים לגדל מזון בסביבות שמזון לא גדל בהן מעולם.

כל זה כמוס בפרשתנו. תחילה יוסף מאבחן את הבעיה: צפוי רעב שיארך שבע שנים. הצעד שהוא נוקט משנה את העולם. הוא רואה את החזות הקשה הזו לא כגזירת גורל שיש להיכנע לה, אלא כבעיה שיש לפותרה. ואז, בלי מהומה רבה, הוא פותר אותה, ומציל אזור שלם ממוות ברעב.

רע שאפשר לשנותו – אין לסובלו. הסבל האנושי אינו אתרוג אלא אתגר. זהו הרעיון משנה-החיים של יוסף. הרעב והמכאוב, העוני והחולי אינם קדושים, וה' אינו רוצה שנשלים עמם אלא שנרפאם: שנבריל בין קודש לחולי.

1. כביטוי של נסים ניקולס טאלב בספרו תענועי האקראיות: הופעתו של הברבור השחור בשוקי ההון (ובחיים), מאנגלית: מיכל אילן, תל-אביב: ידיעות ספרים, 2008.
2. פרידריך האייק, הדרך לשעבוד, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשנ"ח.
3. מכס ובר, האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם, מגרמנית: ברוך מורן, תל-אביב: עם עובד, תשמ"ד.
4. Rodney Stark, *The Victory of Reason: How Christianity Led to Freedom, Capitalism and Western Success*, Random House, 2007.
5. David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, Little, Brown, 1998, 45-59.
6. Jonathan Haidt, *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*, London, Penguin, 2013.